

Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919

A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin (Kolozsvár: Kriza János Társaság, 2018), 474 l.*

Ez a kötet archivális forrásból közzétett néprajzi gyűjtés, azaz voltaképp kettős létmódban létezik: egyrészt a levéltári források fennmaradásának elvei és kiadásának szabályai határozzák meg, másrészt viszont egy régi néprajzi gyűjtés időpillanatát és szövegállapotát teszi megragadhatóvá. Csak azért nem érdemes túlságosan rácsodálkoznunk erre a hibrid jelenségre, mert nem valamiféle újdonságról van szó.

A kiváló marosvásárhelyi folklorista, Olosz Katalin az utóbbi időben folyamatosan tette és teszi közzé az ilyesféle leletmentés eredményeképpen létrejött szövegiadásait, amelyek levéltári vagy adattári kutatásra alapozott néprajzi kiadványok, s már egy külön életmű formátumát is kirajzolják. Ezeknek a munkáknak a sora gyarapodott most egy újabb darabbal. Egy olyan kötetel, amely egy évszázaddal korábbi állapot megismerésére nyújt lehetőséget. Most – szerencsés módon – a 2017-es Arany-évfordulóhoz igazítva tudott Olosz Katalin egy komoly újdonságot, mi több (nem túlzás), szenzációt jelentő munkát közreadni: egy olyan gyűjtés anyagát adta ki, amely persze születését nyilván Arany-nak, pontosabban az Arany-kultusznak is köszönheti, ám jelentősége messze túlmutat ezen. 1912 és 1919 között Nagyszalontán Szendrey Zsigmond középiskolai tanár kezdeményezésére és a helyi állami főgimnázium diákjainak a bevonásával zajlott le ugyanis az a nagyarányú gyűjtőmunka,

amely elsősorban az epikus népköltészet összegyűjtésére irányult, s amelyet teljes egészében mindmáig nem adtak ki.

Ennek a vállalkozásnak a balladagyűjtés kontextusában is különleges helye van. Hiszen – ahogyan ezt a könyvhöz mellékelt bevezető tanulmányban rögzíti is Olosz Katalin – más alföldi településről ilyen arányú epikus népköltészeti anyagot nem próbáltak meg felgyűjteni, s Nagyszalontára sem eshetett volna ilyen kiemelt figyelem, ha nem lett volna a településnek (amely ráadásul nem is falu...) egy olyan nagy szülőtte, mint Arany János. A gyűjtés sorsa is jól mutatja ezt a kimondatlan eredetet, hiszen mindaz, ami végül is megjelent a gyűjtésből a Magyar Népköltési Gyűjteményben (mert egy kötet azért ebből megjelent a sorozat XIV. darabjaként: *Nagyszalontai gyűjtés*, gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő közössége, KODÁLY Zoltán közreműködésével, szerkesztette SZENDREY Zsigmond, kiadja a Kisfaludy Társaság [Budapest: Athenaeum, 1924]), egy olyan szelekció eredményét mutatta, amely Arany balladáinak és költészetének előképét akarta volna visszakeresni a népköltészeti anyagban, tehát csak az archaikumokra volt kíváncsi. Ennek következtében maradt ki a kötetből az új stílusú balladaköltészet szinte teljes anyaga, felemás képet rajzolva Nagyszalonta folklórkincséről. Emiatt egy fontos jellegzetesség rejtve maradt, s elsősorban azért, mert a 20. század eleji Arany-kutatás éppen másra volt kíváncsi: akkor

* A recenzió az OTKA támogatásával (K 108.503) készült (témavezető: Korompay H. János).

ugyanis Arany műveinek lehetséges folklóreredete tűnt nagyon fontosnak, ezt igyekeztek bemutatni az egykori közreadók. Tehát az Aranyra esetleg hatást kifejítő, régi stílusú réteget keresték a balladának, s nem figyeltek arra, ami inkább a mai nézetből látszik igazán fontosnak, s amit ez a kötet is ékesen bizonyít, hogy ugyanis Nagyszalontán Arany egy eleven és produktív folklórtudásba nőtt bele. Az olyan népballadák, amelyek Aranyra nem lehettek hatással, hiszen keletkezésük a költő halálával nagyjából egyidős (vagy már Arany halála utáni), mint például a cséplőgépbe esett lány balladája (307–309) éppen a folklór alakulásának a folyamatát érzékeltethetik – s ez fontos következtetésekre ad alkalmat a korábbi, Arany gyermekéje időszakára is. Aranyknak ugyanis a folklór világa nem egy idejétmúlt, csak az öregek meséiben élő világ volt, hanem egy élő, folyamatosan alakuló és gazdagodó, recens tapasztalat. Ezért nagyon fontos fejlemény, hogy Olosz Katalin nem egy ilyen – ideologikusan megalapozott – előzetes szűrőn keresztül mutatja most meg nekünk ezt az anyagot, hanem az egykori gyűjtés teljességét felvillantva. Vállalva még azokat az esetlegességeket is, amelyek az akkori gyermekgyűjtők tapasztalatlanságából és az őket irányító Szendrey 19. századi folklórszemléletéből következtek. Még akkor is nagyon komoly újdonság ez, ha érteni lehet, miért is maradt annak idején publikálatlan az anyag. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy a régies balladakincsre irányuló figyelem csalódást érezhetett a felgyűjtött anyag egy része miatt, hanem a lejegyzés szakszerűsége is hagyott maga után kívánnivalót. A kísérőtanulmány nagyon alaposan és meggyőző módon mutatja be, hogy a gyűjtést kezdeményező Szendrey

Zsigmond milyen, ekkorra már némileg elavult elvek alapján próbálta meg összeszedni az epikus költészet anyagát Nagyszalontán, hogy diákgyűjtői milyen felkészületlenül és néha hibásan fogtak hozzá a munkához – s a gyűjtés korrekciójaként Nagyszalontára látogató Kodály egy egészen más gyűjtői koncepció jegyében miképpen szembesült ezekkel a fogyatkozásokkal. Hogy aztán a közte és Szendrey közt kialakuló konfliktus végül is az egész vállalkozást aláaknázza. Persze ebből még így is megszületett Kodály nagyszalontai gyűjtésének az anyaga, amelyet nagyjából másfél évtizede szerencsére kiadtak: *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*, s. a. r., szerk. SZALAY Olga és RUDASNÉ BAJCSAY Márta, Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam, XV (Budapest: Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, 2001). S most, hogy a maga módszertani felemássága ellenére mégiscsak megjelenhetett Szendreyék gyűjtése is, végre teljesebb lett a kép. Olosz Katalin nagyon jól döntött, amikor a Kodálytól egykor joggal kritizált esetlegességeket is megtartva adta ki a gyűjtött anyagot: hiszen ma már ez így is pótolhatatlan, rég kiveszett folklórkincset jelent.

Az alapos szövegkiadás azt a szövegálapotot akarja visszaadni, amelyet a gyűjtő egykoron rögzített – noha Olosz Katalin felhívja a figyelmet arra, hogy egykoron Kodály kritikájának igaza volt, amikor a gyűjtés pontatlanságait panaszolta. Akár azért, mert a nyelvjárásiasság visszaadásában az amatőr gyűjtők pontatlanok voltak, akár azért, mert nem vették figyelembe a dallamokat, s ezeket nemcsak nem rögzítették, hanem a szöveget is prózai diktálás után jegyezték le. Márpedig ebből komoly ritmikai hibák vagy szövegromlások adódhattak. Mindezt azonban a

sajtó alá rendező nem próbálta meg korrigálni – ez amúgy is reménytelen rekonstrukciós feladat lett volna száz év elteltével. Hiszen már a kortárs Kodálynak sem sikerült ezt a kiigazítást elvégeznie.

A kötethez egy igen részletes és alapos kísérőtanulmány társul, amely számos fontos és kevésbé (vagy pontatlanul) ismert tudománytörténeti körülményt ismertet. Szendrey Zsigmond státuszától kezdve egészen a Folklóre Fellows mozgalom nagygényű, de töredékesen megvalósult terveiiig, vagy éppen olyan érdekes dilemmákig, minthogy miért törhetett meg a gyűjtés kiadásában (illetve ennek elmaradásában) fontos szerepet játszó, a Magyar Népköltési Gyűjteményt is szerkesztő Sebestyén Gyula szakmai karrierje oly látványosan. A tanulmány egyik legfontosabb elemzési szempontjára pedig már röviden utaltam: a Szendrey-féle gyűjtés kiegészítésére Nagyszalontára kiküldött Kodály Zoltánnak lett volna a feladat az elmaradt dallamgyűjtés pótlása, ám ez nem sikerült. Részben azért, mert ez már módszertanilag is igen kétséges vállalkozás volt (egy felgyűjtött balladaanyaghoz utólag megkeresni a dallamokat), másrészt pedig Szendrey és Kodály eltérő folklórfelfogása, habitusa is szinte lehetetlenné tette az együttműködést. Kodály önálló gyűjtése így egészen más arcát mutatta Nagyszalonta folklórkincsének, mint az ebben a kötetben megjelent anyag.

A kiadás komoly értéke, hogy Olosz Katalin ezúttal is adattári formában azonosítani tudja a gyűjtésben résztvevő diákokat, sőt az adatközlők egy részéről is vannak információi. Ez a gyűjtemény beágyazáshoz nagyon fontos adalék – s Olosz Katalin korábbi szövegkiadásában is hasonló erények figyelhetők meg (mint például a következő kötetében: Szabó Sá-

muel, *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*, Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin [Budapest – Marosvásárhely: Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó, 2009]).

A kötetnek Arany János felől nézve is nagyon komoly újdonságai vannak – csak persze egy kicsit máshol, mint ahol a korábbi kutatás kereste. Egy irodalomtörténész a leginkább talán ezekre a tanulságokra figyel. Olosz Katalin jegyzetei majd mindenhol kitérnek az Aranyt érintő kérdésekre is – néhány ponton azonban tán nem fölösleges ezekhez némi kommentárt fűzni, mert az irodalomtörténeti szakirodalom körültekintőbb bevonásával még gazdagabbá lehetett volna tenni ezeket a megjegyzéseket.

A nagyszalontai gyűjtésben benne van *A halott vőlegény* című népballada, amelyet hiedelemballadaként lehet azonosítani, s részben verses, részben prózai átkötésekkel operáló szöveg (115–116). Ez szüzséjét tekintve a *Bor vitéz* egyik fontos előképe – ez a mozzanat például nincs megemlítve a jegyzetekben. A szöveg azért lényeges újdonság, mert az eddigi, a szakirodalomban kimutatott párhuzamok mind irodalmi (sőt, kifejezetten világirodalmi) eredetűek voltak, ám egy helyi népballadai párhuzam érthetővé teszi Arany érzékenységét a téma iránt. Azt a kifinomult, a magyar költészetben előzmény nélküli versformát, az ún. „maláj pantumot”, amelyet ez a ballada alkalmaz, Arany egy világirodalmi minta, Chamisso versei alapján alkalmazza (azaz egy német irodalmi mintát követ), s meg sem próbálja a törmelékes népballada verses formáját követni vagy bármilyen, a magyar folklórból ismert formát imitálni – vagyis kiindulásnak tekinti csupán a

populáris szöveget, s nem megvalósítandó végcélnek. Kritikusabb kommentárt igényelne annak kifejtése, hogy Arany verse vajon valóban besorolható-e az ún. Lenore-típusba, ahová általában be szokták illeszteni (bár ez nem a kötetnek felróható hiány, hiszen ott maga a *Bor vitéz* egyáltalán nincs is megemlítve). A Bürger nevezetes verse nyomán folklorisztikai típusúvá vált *Lenore* ugyanis csak nagy vonalakban rokonítható Arany-versével (bár az e kötetben közölt népballadára pontosabban rávetíthető), s ezeket az eltéréseket érdemes alaposan megfontolni. Hiszen éppen ezáltal lesz megragadható a *Bor vitéz* egyéni, a folklórtól függetlenedő karaktere, s így juthatunk közelebb Arany poétikai felfogásának működéséhez. Erről bővebben egyébként egy újabb tanulmányomban írtam (a kötet ugyan ezt sem regisztrálja, de a párhuzamos készülés miatt ez nem csodálható): SZILÁGYI Márton, „Arany, Chamisso, Bürger (Arany János: *Bor vitéz*)”, in: „*Óhajtom a classicus írók tanulmányát*”. *Arany János és az európai irodalom*, szerk. KOROMPAY H. János (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas, 2017), 233–243. Egyébként a népballada felbukkanása éppen azért jelentős újdonság, mert eszerint valószínűsíthető lehet, hogy Arany ismerhette a téma feldolgozásának azt a szüzséjét is, amelyet Lenore-változatnak szokás nevezni, tehát Bürger verse mellett ez a hagyomány is rendelkezésére állhatott – s éppen erre reagálva alakított ki egy teljesen egyedi, saját magától sem ismételt balladaszerkezetet.

A *Három árva* című népballadából hét változatot közöl a kötet (101–106). Ez több Arany-vershez is kulcsot jelenthet, pontosabban a Szendrey Júliával kapcsolatba hozható szövegek lélektani hátterét segíthet megvilágítani. Aranynak

a Szendrey Júliával kapcsolatos véleményét részleteiben és árnyalataiban igen nehéz rekonstruálni, ám annyi bizonyosan kijelenthető, hogy őt is a Petőfihez való viszony tükrében ítélte meg a költő: komoly rokonszenvvel fogadta barátja menyasszonyaként és hitveseként, s csalódottan ítélte meg második házasságát, s nem is próbálta meg megérteni az asszony – egyébként a nyilvánosság előtt ki nem fejtett – érveit az újbóli férjhez menettel mellett. Mindazonáltal a Szendrey Júliával való szembefordulásig soha nem jutott el. (A kérdésről bővebben lásd GYIMESI Emese, „Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata”, in: „*Ősszel*”: *Arany János és a hagyomány*, szerk. SZILÁGYI Márton [Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2018], 129–152.) Hagyományosan a házasság hírére adott költői reakciónak tekinti az irodalomtörténet (és a szélesebb irodalomértő közönség) *A honvéd özvegye* című verset; ám ennek kapcsán fontos számon tartani, hogy ezt a művet Arany egykorúan sem folyóiratban nem publikálta, sem életében egyetlen kötetébe nem vette föl. Arany teljes életművében még két olyan verses szöveg van, amely kapcsolatba hozható ezzel az élménnyel. Egyrészt az *Árva fiú* című vers (ez már benne volt a *Kisebbségi költemények* 1856-os, első kiadásában is), valamint *Az özvegy ember árvái* című töredék. Olosz Katalin kötetében a *Három árva* címen egyesített hét különböző változat azt valószínűsíti, hogy Nagyszalontán ismert szöveg volt az újabb házasságkötés miatt árván maradt gyermekekről szóló népballada. Ezeknek a szövegeknek az ismeretében jól megragadható Arany szövegalkotási módszerének egyik aspektusa is. *Az özvegy ember árvái* töredéke ugyanis azt mutatja, hogy Arany kísérletet sem tett a népballada formájának imitálására,

inkább a tőle a verses mesefeldolgozásokból ismert részletezőbb, epikus elbeszélés megvalósítására törekedett; az a műve viszont, amely formailag, retorikai felépítésében erős rokonságban látszik lenni ezekkel a szövegekkel, az *Árva fiú*, noha tartalmilag csak lazábban kötődik a népballada szüzséjéhez (ezt a szöveget a recepció szerint senki nem olvasta Szendrey Júlia ellen írott versként, részben talán a folklórelőzmény felismerhetősége miatt sem). Vagyis Arany nem a minél pontosabb imitálást próbálta meg ebben az esetben sem, hanem rögtön elmozdította a készen kapott verses szöveget egy másik művészi szerkezet kialakítása érdekében. Alighanem egyébként egy ilyen, az orális tradícióból ismerős szüzsé sokat segíthetett az erős morális elítélést tartalmazó ballada megfogalmazásában.

A *férjgyilkos asszony* (205–206) címmel közölt szöveget már korábban is ismerni lehetett, Szendrey Zsigmond közölte annak idején: „Sára néném”, *Ethnographia*, 31 (1920): 59–60. Ebben a népballadában egy bizonyos Sára asszony az, aki megpróbálja a végtelen mosás révén tisztára mosni a férje meggyilkolásakor beszenyveződött lepedőt. A ballada szüzséjében nem nehéz felismerni az *Ágnes asszony* előképét. De csak ezt, mert ez esetben is Arany artistikus, s egyáltalán nem imitatív szövegalakítása tűnik a szemünkbe. Sőt, innen nézvést még az Aranyballada címadása is jól mutatja a végig gondolt metaforikus szerkesztést: mert talán az sem véletlen, hogy a Sára név helyett itt Ágnes lett a ballada címszereplője. A név kiválasztása összefüggésben lehet a név etimológiájával, a 'bárány' jelentésű latin *agnus* szóval, amely a címszereplő bűnösségét és áldozatiságát egyszerre képes érzékeltetni (a versről kialakított felfogásomat, amelybe ez a mozzanat kiválóan beleillik, lásd

SZILÁGYI Márton, „Mi vagyok én?” *Arany János költészete* [Budapest: Kalligram Kiadó, 2017], 227–229.)

S hogy visszatérjünk ahhoz, hogy Arany számára egy eleven hagyomány volt adva Szalontán: a 124. számú szöveg, a *Rózsa Sándor; Rózsa Sándor hova lettél* című (233–234) egy folklorizálódott Arany-vers – ezt a sajtó alá rendező nem ismerte fel, ezért ez az összefüggés nem szerepel a jegyzetekben. Pedig a helyzet nagyon érdekes. Ezt a verset Arany ugyanis nem vette fele egy kötetébe sem, viszont 1848-ban megjelent ponyván. Benne volt abban a kiadványban, amelyet Arany terjesztés végett följánlott Szemere Bertalannak: *Szabadság zengő hárfája. A magyar fiatalságnak Arany János*. Debreczenben Telegdy Lajosnál 1849. Ebben a nyomtatványban két vers jelent meg: a [Haj, ne hátra...] és a [Rózsa Sándor, Rózsa Sándor...] kezdetű szövegek. A füzet és a benne közölt versek Arany életében (újraközlés híján) gyakorlatilag kiszorultak az életműből, de egykorú publikálásuknak lehetett jelentősebb hatása; erről lásd SERES István, *Karikással a szabadságért: Rózsa Sándor és betyárserege 1848-ban* (Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012), 168–170. A Szemerének küldött autográf levelet és ennek mellékleteit a legutóbb én közöltem, bár egyes elemei már korábban sem voltak ismeretlenek: SZILÁGYI Márton, „Egy többször elfelejtett (s újrafelfedezett) Aranylevél és vers-mellékletei”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 122 (2018): 205–216. Vagyis ebben az esetben félszázados távlatból a ponyva hatását lehet bizonyítani Nagyszalonta folklórára. S azt is valószínűsíteni lehet, hogy – lokális formában – lehetett hatása annak a népművelői gesztusnak, amelyet Arany ekkor igyekezett megvalósítani: igényes irodalmi szövegekkel hozzájárulni az 1848-as forradalom és az utána következő

szabadságharc propagandájához. Érdemes arra is felfigyelnünk, hogy ami egykorú gesztusként aktuális közlés volt (Rózsa Sándor, egy sajátos, s csak átmeneti „pályafor-dulat” után törvényen kívüliből szabadság-harcossá válik) néhány évtized alatt mint kvázi-betyárvers épült be a folklórhoz, hoz-zákapcsolódva az alföldi betyárromantika időközben kiépült műfaji repertoárjához, meg persze Rózsa Sándor időközben kiteljesedett és legendásított élettörténetéhez. Ez a funkcióváltás még akkor is igen érdekes, ha ennek a versnek az esetében a folklorizáció szövegalkító eljárásai viszonylag kevés nyomot hagytak maguk után. A folya-matot nagyban árnyalja a Fábián Pistáról szóló prózai elbeszélések közlése, valamint Szendrey Zsigmondnak a nagyszalontai betyárballadáról szóló, mindmáig kiadatlan tanulmányának függelékben történő publi-kálása.

S ez a kérdés, valamint Fábián Pista említése már átvezet a kötet egy igen je-lentős filológiai érdekességéhez is. Olosz Katalin teljes joggal hívja fel a figyelmet annak jelentőségére, hogy Arany 1851-ben „folklórgyűjtőként” is megmutatkozott a nyilvánosságban (349). *Fábján Pista nótája* címen ugyanis közzétett szöveget a Vahot Imre szerkesztette, rövid életű *Remény* című kiadványban (I. kötet, 1851, 6. szám, 334–336). Fábián István Nagyszalonta helyi nevezetességű betyárja volt, s a verses szö-vegekhez fűzött jegyzetben Arany úgy fo-galmazott, hogy a második szöveget maga Fábián diktálta le elfogása után egy „város-cselédnek” (értsd: városi alkalmazottnak), „mint ezt közlő bizonyosan tudja”. Olosz Katalin megalapozottan következtet arra, hogy ez alighanem Aranyt magát jelenthe-ti, azaz a „közlő” és a lejegyző „város-cseléd” ugyanaz a személy lehet. A diktálás alap-ján történő lejegyzés, amelyet a kommentár

hangsúlyoz, a folklórgyűjtés egyik, a korszakban jelenlévő, de ritkán megragad-ható módszeréhez közelíti Arany gesztusát: hiszen a szöveg elsajátítása és utólagos, emlékezetből történő leírása is a lehetséges lejegyzési módok között szerepelt a 19. szá-zad közepén. A közlés gesztusával Arany éppen a betyárballadákhoz való közvetlen viszonyát tette nyilvánvalóvá – noha ennek életművében gyakorlatilag nem maradt nyoma. Olosz Katalin kiadásának a jelen-tősége abban áll, hogy végre egyszerre és összefüggésében vált olvashatóvá maga a versszöveg és Arany hozzákapcsolt kommentárja; ezt ugyanis még a kritikai ki-adás sem végezte el, csak Kodály és Gyulai 1952-es kötetének függelékében szerepelt. Ez a kis forrásközlés kimaradt a kritikai kiadásból, csak egy meglehetősen eldugott helyen lehet rábukkanni Arany jegyzetére (de csak arra), az első levelezéskötet adat-tárában: *Arany János levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula és SÁNDOR István, *Arany János Összes Művei* 15 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 887. Tehát magukat a verseket a kritikai kiadás nem is reprodukálta, pedig ez sem lenne érdektelen. Így aztán a készülő, új kritikai kiadásba mindenképpen fel kellene venni a verses szövegeket is, megítélesem szerint a versek első kötetébe, legalább függelékben.

Persze ez a néhány megjegyzés aligha merítette ki a nagyszalontai balladáskötet gazdag tanulságait. Nem is ez volt a cé-lom. Csupán szerettem volna felhívni a figyelmet egy olyan kiadványra, amely valószínűleg az Arany-emlékévé legérté-kebb eredményei közé tartozik, s amely még nagyon sokáig ad új ötleteket Arany János és a folklórhagyomány közti bonyo-lult viszony megértéséhez.

Szilágyi Márton